

ПОЛІТИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ

УДК 316.48(043.3)

Т. В. Білецька

ПОЛІТИЧНА ЕЛІТА І ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті автор, оперуючи суб'єктно-діяльнісним підходом аналізує процес оформлення політичної еліти в сучасній Україні та роль останньої як суб'єкту соціально-політичних конфліктів.

Ключові слова: політична еліта, політична партія, політичний клас, соціальна самоідентифікація, клановість, клієнтизм, трансформація.

Наслідками складних (почасти суперечливих) процесів в сучасному українському суспільстві, є поглиблення соціальної нерівності, активний процес «розмивання» традиційних груп населення і становлення міжгрупової інтеграції за формою власності, прибутками, включенням у владні структури, соціальною самоідентифікацією. Аналізуючи останню, зауважимо, що склалася ситуація можливостей, умов, форм, здібностей індивідуальних і колективних агентів долучатися до безпосереднього процесу переділу власності, влади і престижу як основних гарантів стабільності і статусної безпеки. Власність і гроші, влада, повага і визнання, культурна спадщина і традиції, історія і інформація, символи, насамкінець — усе стає об'єктом конкуренції, перерозподілу і присвоєння. Можливості включення, готовність взяти участь у новій грі із серйозними економічними і соціальними ставками, набуті зиски і втрати — ось, що виразно диференціює агентів взаємодії. В подібній ситуації програє той, хто в силу певних причин не включився в даний процес.

Проблема стратифікаційних вимірів є однією із найбільш популярних в сучасній соціології. Сьогодні багато дискутують з приводу класового поділу суспільства, що стимулює дослідників до пошуку інституціональних або суто ситуативних підстав виникнення та утвердження нових різновидів нерівності між соціальними групами, фіксації змін у соціальній самоідентифікації індивідів.

Так, М. Вебер найважливішими елементами стратифікаційних вимірів вважав ринкові чи класові ситуації в сфері розподілу економічних благ, статусні групи в розподілі честі, слави (престижу), партії в сфері розподілу влади і впливу в державі. К. Девіс і В. Мур визначали соціальну структуру як сукупність позицій, що відрізняються вимогами до рівня розвитку здібностей і вмінь претендентів на їх заповнення, які є нерівними в об'ємі благ, що задовольняють найважливіші життєві потреби. Т. Парсонс наголошував на тому, що критерії стратифікації, відповідно і ідентифікації, індивідів і груп, як і базу для самоідентифікації, визначає домінуючий у суспільстві соціальний інститут [7].

Не вдаючись до надмірної концентрації уваги на даній проблемі, підкреслимо, що представники різних методологічних підходів єдині у позиції, що між елементами соціальної структури існують два основних типи відносин: обміну — (еквівалентного чи нееквівалентного, симетричного чи не симетричного) і домінування (панування — підкорення) [10, с.43].

Політичний простір є базовою складовою соціуму і водночас особливою інфраструктурою, що здійснює управління широким спектром соціальних процесів, шляхом формування специфічних для кожної сфери суспільства каналів соціальної активності і форм артикуляції соціальних інтересів. Фактично це сфера управління соціальними процесами і відносинами, що володіє універсальними можливостями змінювати форми взаємин, генерувати і водночас, запобігати конфліктам, кризам чи деградації соціуму. За умов послаблення соціальної структури і відсутності «стійких» прошарків з усвідомленими інтересами та чітко визначеною політико-ідеологічною орієнтацією, жодна соціальна група не спроможна їх реалізувати безпосередньо, шляхом рівномірної участі всіх і кожного у політиці. Це можливо лише у взаємодії з політичними елітами — тієї частини суспільства, яка має доступ до інструментів влади [5, с.5].

Присутність чи відсутність останньої в межах сучасного українського соціуму, сьогодні активно дискутується. Так, на думку О. Куценко і С. Макеєва, категорію людей, які знаходяться в Україні при владі, починаючи з 90-х років ХХ ст. не коректно називати елітою, доречнішим буде використання поняття «політичний народ», який уповноважений до дій, але жодним чином до них не підготовлений. Свою думку вони підкріплюють наступними аргументами: по-перше, практично відсутні зовсім або щойно

розпочали формуватися механізми соціалізації кандидатів у політичний клас і еліту, а також форми їх професійної підготовки; по-друге, політичні партії недостатньо сформовані і позбавлені досвіду конкурентної боротьби за голоси виборців; по-третє, сам характер практичних завдань, що вирішувалися впродовж останніх десяти років, став на заваді оволодінню ними необхідними навиками управління [4, с.171-172].

Автори спільної монографії В. Пилипенко, Ю. Привалов і В. Ніколаєвський, аналізуючи групи, що знаходяться при владі, оперують поняттям політична еліта і визначають останню як коло осіб, які здійснюють державну політику або безпосередньо, або через свій вирішальний вплив на прийняття рішень. При цьому підкреслюють, що в країнах із сформованим громадянським суспільством зазвичай розподілені функції політичних діячів і адміністраторів, тобто існують політична і адміністративна еліти. В Україні такого розподілу поки що немає, а політичній еліті властива неоднорідність її ідейно-політичних орієнтацій, котра парадоксальним чином виявляється важливим стабілізуючим чинником для всього елітного прошарку. Ця неоднорідність проявляється як у тому, що різні групи всередині владної еліти тією чи іншою мірою тяжіють до певного набору ідейно-політичних переваг, так і в тому, що один і той самий її представник суміщає в собі абсолютно різні і нерідко важко поєднані установки. При цьому існують деякі позиції (як наприклад ті, що належать до «сильної держави», «державності»), котрі поділяються усіма представниками еліти. Мабуть, цей розкол, розмірковують автори, є проміжним перехідним етапом до становлення своєрідних внутрішньоелітних груп [8, с.7-9].

Досить розповсюдженим у цьому контексті є використання поняття «політичний клас». Останній трактують як групу людей, які займають домінуючі позиції в політиці, що визначає міру їх участі в процесі прийняття політичних рішень в управлінні країною. Його формують: політичні суб'єкти, агенти, політики, еліта, довірені особи. Спробуємо окреслити його учасників і критерії входження до політичного класу:

- ✓ депутати усіх рівнів влади, як представники різних груп населення, на державному і регіональному рівнях;
- ✓ вищі посадові особи виконавчої влади, в першу чергу ті, хто є публічними політиками; вони очолюють мі-

ністерства, відомства і основне їх завдання обґрунтування і відстоювання обраного політичного курсу;

✓ політичні чиновники, які відрізняються від основної маси бюрократичного апарату тим, що вони завжди на виду і саме у їх бік здебільшого направлені негативні оцінки і реакції з боку населення;

✓ депутати і чиновники, які беруть безпосередню участь в розподілі ресурсів у державі і суспільстві та приймають політичні рішення. Зауважимо, що саме вони формують основу політичного класу;

✓ водночас, поряд із формальними каналами впливу в політичній сфері існують неформальні канали і лобістські структури. Тому до політичного класу варто долучити армію чиновників, що розробляють спектр політичних рішень, лобістів, що опікуються питанням впливових соціальних груп, політичних журналістів, коментаторів, які формують громадську думку;

✓ активісти політичних партій, громадських організацій, аналітики, соціологи, політтехнологи.

Клас, що при владі, і еліта відрізняються одне від одного чисельністю — еліта є складовою класу і об'єднує ту його частину, яка володіє досвідом професійної політичної діяльності та безпосередньо здійснює політичне управління. Основне завдання останнього — обслуговування потреб суспільства. Водночас в сучасній світовій практиці є багато прикладів, коли управління починає працювати на себе, на власне самозбереження і розвиток, при цьому вирішення нагальних суспільних потреб відходить на другий план. Такий процес ми називаємо псевдосистемою політичного управління. Показовою у цьому відношенні є система політичного управління сучасної України, політико-управлінська еліта якої не спромоглася створити ефективну модель політичного управління [5, с.5-6].

Політичний народ, політична еліта чи політичний клас — яким із понять ми будемо оперувати? Вважаємо, що владу в структурно диференційованому суспільстві реалізує правляча еліта. Остання, на думку Д. Лейна, заступає місце класів як рушійна сила трансформаційних процесів [6, с.15].

На думку соціолога М. Шульги, можна виділити чотири основні етапи становлення правлячої еліти України:

I етап (1989–1994 рр.) — формування нової еліти йде паралельно із існуванням «старої» радянської. Відбувається

конвертація політичного і адміністративного капіталів старої еліти в економічний, здійснюється нагромадження фінансового капіталу в лідерів злочинних угруповань, створюються приватні ЗМІ як бази для легітимації великої власності.

II етап (1994–2000 рр.) — накопичення капіталу в старій правлячій, новій правлячій та кримінальній еліті, посилення тіньової економіки, формування владно-економічних кланів (дніпропетровський, донецький, київський тощо), протиборство владних еліт як між собою, так і за контроль над центральною владою.

III етап (2000–2004 рр.) — злиття трьох груп еліт (старої, нової і кримінальної) у нову (прокучмівську), формування на цій основі потужних олігархічно-кланових угруповань, криміналізація правлячої еліти.

IV етап (з кінця 2004 р.) — прагнення частини кланово-олігархічної еліти, великих власників вивільнитися від патронату вищих державних діячів, від позапартичного перерозподілу прибутків через механізм корупції. Під час і після президентських виборів 2004 року — поглиблення розколу і початок протистояння всередині владних еліт [8, с.36].

Аналізуючи процес формування правлячої еліти України часів незалежності, варто зупинитися на виокремленні її суттєвих ознак.

Так, її формування суттєво корегується наявним номенклатурним досвідом. Після розпаду комуністичної партії номенклатурна еліта зберегла владу завдяки зв'язкам й використанню своїх адміністративних посад для контролю над активами підприємств і установ [6, с.15].

Відмінність нової еліти, що утворилася на цьому ґрунті, полягає лише у відсутності явної й такої, що не підлягає ревізії, ідеологічної доктрини, при цьому вона зберегла свою єдину сутність — необмежене володіння основними важелями управління державно-колгоспною економікою та сферою законотворення, що регулює розподіл власності. Водночас був здійснений розподіл сфер впливу між елітами: економічна сфера опинилася в руках старої номенклатурної еліти, а ідеологічна в компетенції найорганізованішої нової еліти, що сформувалася навколо ідеї пріоритетності зміцнення національної державності [2, с.41].

На початку становлення української державності не було вирішено основне питання радикальних перетворень — проблему влади. Було упущено момент створення

сприятливої ситуації для кардинальної зміни у розстановці політичних сил у владних структурах. Закономірним за тих обставин став розпуск комуністичної Верховної Ради і у комуністів з'явився шанс зійти з політичної сцени та звільнити шлях до глибоких демократичних і ринкових перетворень в усіх сферах життя соціуму. Однак цей крок реалізований так і не був.

Подібний другий сприятливий момент визрів після третього туру президентських виборів 2004 року. Розстановка політичних сил знову змінилася на користь розвитку демократії, але і його не було використано. Як у першому, так і в другому випадку гору взяли ейфорія та ілюзія «спрошеності», що в умовах проведення вдалих економічних реформ та за наявності великого досвіду державної влади і управління, представники старої командно-адміністративної системи спроможні здійснювати перетворення в суспільстві на демократичних засадах. Безперечно, досвід вони мали. Але який? Однозначно негативний, тоталітарний і, щоб стати демократами, їм потрібно було подолати в собі тоталітаризм, а мало, хто здатний на такий внутрішній подвиг. У післявоєнній Німеччині нацистські функціонери були позбавлені права займати державні посади. Німці вважали, що їх шлях демократизуватися — довгий і складний, і все це лише ускладнює процес демократизації країни та розтягує його на довгі роки [1, с.307].

Наступною особливістю є спадкоємність нової правлячої еліти. Так, у 1996 р. 75% старої комуністичної номенклатури перебувало у нових владних структурах [8, с.37]. Її оновлення відбувається в кількісному, а не якісному відношенні: призначення на посади здійснюються на основі критеріїв кабінетного відбору, участі в політичних кампаніях, родинних зв'язків тощо. Набуває поширення і практика непотизму (кумівство), що стає однією із характерних рис вітчизняного політикуму. Спадкоємність у підборі кадрів залишається домінуючою і у зв'язку із наявністю кланових груп, які зацікавлені в контролі соціально-політичних і економічних процесів в державі у відповідності до своїх інтересів. Недостатній розвиток, певна спрошеність політичної самоорганізації українського соціуму виступає, на наш погляд, основою соціально-політичних конфліктів. Суб'єктами, дії яких визначають характер більшості із них, залишаються провладні сили, які через поширення клановості, клієнтизму, патронату, корупційних «політичних технологій», продукують та посилюють соціальну конфлікт-

ність. Як зазначає Майкл Уран, «державну машину приводять у рух різноманітні патронажні групи, що використовують її у власних інтересах» [11, с. 13].

Клани і патронажні групи опинилися поза інституціонального контролю в сучасній Україні. Вони слабо піддаються впливу із боку правоохоронних органів, які нерідко самі знаходяться під «протекцією» тих чи інших патронажних груп, кланів і є недоступними для суспільного контролю в силу того, що громадянське суспільство лише формується і більшість громадських організацій не оволоділи достатніми ресурсами і досвідом у цьому контексті.

Наслідками демодернізації і архаїзації соціально-політичних відносин, стало зростання злочинності, корупції, тінізації економіки. Так, за оцінками міжнародної організації Transparency International, 2009 року за рівнем корупції Україна посіла 146 місце серед 158 країн світу. З показником 2.2 з 10.0 можливих (чим нижчий індекс, тим вищим є рівень корупції), Україна опинилася поряд з Нікарагуа, Палестиною, В'єтнамом, Замбією та Зімбабве [13, с.13]. Поширенню корупції сприяє також непомірне (за мірками конструктивної необхідності) збільшення кількості чиновників різних рангів, що слугує додатковим фактором зниження довіри до влади практично усіх соціальних груп.

При цьому зауважимо, що у відчуженні суспільства від влади з'явився новий характерний відтінок. Якщо в радянський період його причиною виступала головним чином правляча еліта, яка свідомо чи в силу свого становища в політичній системі усувала людей від влади, то тепер самі громадяни дистанціюються від політики і не бажають активно брати в ній участь. І хоча в останні декілька років інтерес до політики серед широкого загалу населення дещо посилюється, він залишається досить низьким. Останнє більшість науковців пов'язують із недостатнім рівнем сформованості громадянського суспільства і відсутністю механізмів, які б контролювали дії представників провладної еліти і опозиції. Та й самі політики не зацікавлені в такому контролі і не прагнуть до нього. На ґрунті цього формується унікальна ситуація: основна політична боротьба відбувається в соціальному вакуумі.

Дієвими суб'єктами політичних процесів не спромоглися стати також і політичні партії. Однією із основних функцій останніх у демократичному суспільстві є функція артикуляції та інтеграції соціальних інтересів. Реалізація якої передбачає виявлення і формування змісту інтересів

тієї соціальної групи, на яку вона більшою мірою орієнтована (артикуляція) та прагнення репрезентації «загального добра» над егоїстичними інтересами окремих соціальних груп (інтеграція) [12, с.5].

Одним із найбільших суттєвих недоліків політичних партій в Україні, на думку науковців і експертів, є їх ідеологічна невизначеність, відсутність стійкої соціальної бази та постійної комунікації з виборцями [12, с.6]. Із засобу мобілізації соціальних груп до політичної і громадянської активності вони перетворилися в своєрідні закриті акціонерні товариства з певним власником. Велика їх кількість, постійна реорганізація призвели до падіння авторитету серед населення і як наслідок, низького рівня довіри та незначного в кількісному відношенні членства в них. Для більшості громадян є характерними відчуття неспроможності через політичну партію здійснити вплив на владу, до того ж їх можливості відреагувати на різні вимоги, задовольнити потреби населення також є обмеженими.

Політичні партії розглядаються представниками еліти як бізнес-проекти, які за певних обставин приносять суттєві дивіденди, при цьому їх основні функції як соціального інституту не виконуються. Відсутня належна комунікація партії з виборцями і як наслідок — не здійснюються соціальна інтеграція, політична соціалізація, формування правлячої еліти. Реалізується лише один із аспектів діяльності партій — боротьба за владу, яка супроводжується критикою суперників, піар-акціями, рекламою, що в кінцевому результаті негативно впливає на виборців, які втомилися від повторень, не виконуваних обіцянок і прагнень маніпулювати ними.

Таке принизливе положення політичних партій можемо пояснити рядом причин: нестабільністю і слабкістю соціальної бази, імітаційним характером партій, створеним «згори» (реальні центри влади використовують їх лише в якості виборчих машин, що здійснюють мобілізацію населення в потрібному напрямку), неефективністю діяльності опозиційних політичних сил. Тому політичні партії в сучасній Україні є швидше додатковим засобом внутрішньоелітної боротьби і не виконують функції інституціоналізованої конфліктної взаємодії та підтримки балансу інтересів різних соціальних груп у суспільстві.

Найявною залишається і проблема професійних політиків та державних діячів. У. Черчілль якось зауважив, що політик думає про наступні вибори, а державний діяч —

про наступні покоління. Присутність останніх в українській владі є серйозною і нагальною потребою.

Усе це зумовлює поглиблення процесів відірваності провладної еліти від основних мас населення. В силу цього, деструктивні міжелітарні конфлікти стають перманентним явищем в Україні, основна боротьба розгортається навколо політичної влади, її учасники демонструють неабиякі вміння конфліктувати та генерувати конфлікти, практично усі політики запрограмовані на ескалацію останніх. Такий сценарій взаємин найбільше влаштовує їх, адже дозволяє обґрунтувати свої промахи і непрофесіоналізм виправдовуванням «я б працював, та мені не дають».

Багато елементів із історії виникнення, розвитку і сучасного протистояння представників української влади можна було б рекомендувати як приклади для курсу теорії ігор, оскільки їх учасники діють цілком раціонально, виходячи із своїх досить зрозумілих інтересів. При цьому, вони прекрасно орієнтуються в поточних ситуаціях, легко змінюючи свої політичні уподобання, принципи, соратників. Мета одна — зберегти і посилити свій вплив у політичній владі.

Провладна еліта демонструє неабияку живучість і здатність до самозбереження, при цьому її діям властивий мінімальний вияв патріотизму та відповідальності. В періоди пасивності мас, політики вдається до маніпуляції масової свідомістю і використання адміністративного ресурсу для нав'язування суспільству рішень в інтересах певної соціальної групи. І чим інертнішими є маси, тим ефективніше працюють політехнологи. Коли ж населення із об'єкта маніпуляції перетворюється в активно політичного суб'єкта, виникає потреба використання політичних методів, реальних пропозицій щодо вирішення конкретних проблем. Саме тому політики зацікавлені якомога довше утримувати маси в полоні політичних технологій, перешкоджати їх трансформації в активних політичних суб'єктів [3, с.58]. Як наслідок, поглиблюються процеси повного несприйняття одне одного із боку як населення, так і провладної еліти. Більшість громадян відчують неприязнь, подекуди навіть агресію до будь-якої еліти і політиків, загалом.

У світі мало провладних еліт, які справляють таке цинічне враження, як українська. Таку думку на своїх шпальтах висловила віденська газета «Die Presse», коментуючи економічну кризу і ситуацію в Україні. «Сигнал тривоги

звучить усе голосніше через економічні показники, що драматично гіршають. А політики стоять на землі, яку трясє, і сваряться, сваряться, наче їх не стосуються економічні та соціальні безади. Український народ бачить усе це і з огидою відвертається. Можливо, фрустрація незабаром досягне такого рівня, що навіть з цього терплячого суспільства буде досить» [9, с.4].

Список використаних джерел:

1. Газін В. П. Актуальні проблеми сучасності: історія, світова політика : монографія / В. П. Газін — К. : Видавничий дім «Слово», 2009. — 424 с.
2. Головаха Є. Основні етапи і тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «Помаранчевої революції» / Євген Головаха, Наталя Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — № 3. — С. 32-51.
3. Глухова А. В. Неусвоенные уроки (к феномену «оранжевых революций») / А. В. Глухова // Конфликтология. — 2005. — № 1. — С. 54-67.
4. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии / под ред. С. Макеева. — К. : Институт социологии НАН Украины, 2003. — 258 с.
5. Крюков А. Эффективное политическое управление и качественная элита: фантастика или реальность? / А. Крюков // Зеркало недели. — № 16 (744). — 15 мая 2009. — С. 5-6.
6. Лейн Д. Еліти, класи та громадянське суспільство в період трансформації державного соціалізму / Девід Лейн // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — № 3. — 2006. — С. 14-31.
7. Парсонс Т. Система современных обществ / пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева ; под ред. М. С. Ковалевой. — М. : Аспект Пресс, 1998. — 270 с.
8. Пилипенко В. Є. Владна еліта у контексті суспільного розвитку / В. Є. Пилипенко, Ю. О. Привалов, В. М. Ніколюєвський. — К. : ПЦ «Філіант», 2008. — 158 с.
9. Рубан Ю. Вуличні акції в Україні перетворилися на сплановані технології / Ю. Рубан // День. — 27 березня 2009. — С. 4.
10. Макеев С. А. Социальные идентификации и идентичности / С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко. — К. : Институт социологии НАН Украины, 1996. — 185 с.
11. Урбан М. Социальные отношения и политические практики в посткоммунистической России / М. Урбан // Полис. — 2002. — № 4. — С. 13.
12. Якименко Ю. В. Соціальна база повідних політичних сил України: динаміка змін (2001–2007 рр.) / Ю. В. Якименко // Стратегічні пріоритети. — 2008. — № 3 (8). — С. 5-13.

13. Della Porta. Corrupt Exchanges : Actors and Mechanism of Political Corruptions / Della Porta, Vannucci A. — N.Y., 2009. — 152 p.

In the article author, operating subject-activity approach analyses the process of registration of political elite in modern Ukraine and role of the last as to the subject of socio-political conflicts.

Key words: political elite, political party, political class, social self-identification, clan, klientizm, transformation.

Отримано: 18.01.2013